
MIĘDZYNARODOWY SCENARIUSZ LEKCJI

**Zbrodnia i kara? Sprawiedliwość okresu transformacji w krajach
postkomunistycznych.
Przykłady z Bułgarii, Litwy, Polski i Niemiec.**

Autorzy: Stanisław Zakroczyński, Aiguste Starkute, Momchil Metodiev, Alicja Pacewicz

I.	INFORMACJA DLA NAUCZYCIELA	2
II.	PRZEBIEG ZAJĘĆ.....	3
III.	TREŚCI UZUPEŁNIAJĄCE	
	a. Kluczowe pojęcia	7
	b. W poszukiwaniu sprawiedliwości okresu transformacji.....	7
IV.	MATERIAŁY DLA UCZNIA 1.....	9
V.	MATERIAŁY DLA UCZNIA 2.....	18

I. INFORMACJA DLA NAUCZYCIELA

Czas realizacji _____ 90 min

Krótki opis lekcji _____ Lekcja daje wgląd w złożone kwestie związane ze sprawiedliwością okresu transformacji w krajach postkomunistycznych. Do kluczowych pytań zgłębianych przez uczniów należą: Jak powinniśmy rozliczać się z komunistyczną przeszłością i ludźmi odpowiedzialnymi za komunistyczne represje i zbrodnie? Na jakie podejście zdecydowało się nasze państwo a na jakie inne państwa? Jakie są różnice pomiędzy postępowaniem karnym, lustracją i dekomunizacją? Scenariusz jest oparty m.in. na krótkich opisach prawdziwych przypadków z czterech państw (Bułgaria, Niemcy, Litwa i Polska), wykorzystuje i rozwija analizę krytyczną i odgrywanie ról.

Cele _____

- Uczniowie wyjaśniają potrzebę i problemy sprawiedliwości okresu transformacji jako sposobu na rozliczenie się z totalitarną przeszłością w krajach postkomunistycznych,
- Uczniowie porównują różne podejścia do procesów karnych byłych funkcjonariuszy komunistycznych poprzez analizę przypadków z wybranych państw,
- Uczniowie określają główne cele postępowań karnych, dekomunizacji i lustracji w ich państwie i ilustrują je przykładami,
- Uczniowie biorą udział w debacie nad zaletami i wadami różnych form sprawiedliwości okresu transformacji w ich kraju.

Kluczowe pytania _____

- Czy urzędnicy, żołnierze i agenci bezpieczeństwa z czasów komunistycznych powinni zostać ukarani?
- Czy byli przywódcy partii komunistycznej i jej współpracownicy powinni mieć prawo do sprawowania ważnych stanowisk państwowych?
- Jakie są modele sprawiedliwości okresu transformacji i które z nich zostały wykorzystane w naszym państwie?

Przygotowanie ucznia _____ Uczniowie muszą posiadać podstawową wiedzę na temat okresu transformacji ustrojowej od autokracji/totalitaryzmu komunistycznego do demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej. Powinni być w stanie rozumieć różnice pomiędzy totalitarnymi, autorytarnymi i demokratycznymi systemami politycznymi oraz wiedzieć w jaki sposób łamano prawa człowieka w czasach komunistycznych. Konieczne jest również podstawowe zrozumienie zasad, procedur i pojęć prawnych takich jak: zbrodnia, postępowanie karne, sprawca, wyrok, śledztwo, uniewinnienie.

CZĘŚĆ 1: W poszukiwaniu sprawiedliwości okresu transformacji

Aktywność 1: Jak rozliczać komunistyczne zbrodnie?

CEL: zapoznanie uczniów z problemami i dylematami związanymi z różnymi sposobami pociągania do odpowiedzialności komunistycznych funkcjonariuszy i zbrodniarzy.

OPIS: Wyjaśniamy, że po upadku komunizmu nowy rząd, oprócz wielu innych decyzji, musiał zdecydować co zrobić z symbolami, organizacjami, funkcjonariuszami oraz przywódcami uprzedniego systemu. Pociągnięcie funkcjonariuszy byłego reżimu do odpowiedzialności było, z wielu powodów, najtrudniejszym zadaniem.

DZIAŁANIE: Poprośmy uczniów, aby powiedzieli/napisali co rozumieją poprzez pojęcie „sprawiedliwość okresu transformacji”. Gdy kilku z nich przedstawi swoją definicję, przeprowadzamy krótki wykład oparty na tekście „W poszukiwaniu sprawiedliwości okresu transformacji” (patrz: **TREŚCI UZUPEŁNIAJĄCE**) i prosimy uczniów o wykonanie notatek dotyczących głównych dylematów związanych z pociąganiem komunistycznych funkcjonariuszy i sprawców zbrodni do odpowiedzialności oraz z czterema różnymi modelami robienia tego. Sprawdzamy, czy uczniowie wykonali notatki, gdyż będą poproszeni o wykorzystanie tej wiedzy podczas następnej aktywności.

Aktywność 2: Cztery przypadki, cztery podejścia.

CEL: analiza krytyczna i interpretacja czterech przykładów spraw sądowych z czasów transformacji.

DZIAŁANIE: Po tym wprowadzeniu uczniowie będą pracować w mniejszych grupach. Ta aktywność ma dwa etapy – na pierwszym etapie każda grupa 3-4 uczniów otrzymuje materiał pisemny dotyczący sprawy sądowej z jednego kraju (patrz: **MATERIAŁY DLA UCZNIA 1**) oraz zestaw pytań pomagających w analizie i refleksji.

Aktywność 3: Analiza porównawcza.

CEL: analiza porównawcza różnych prawnych strategii w kontekście politycznym i prawnym.

OPIS: Na kolejnym etapie analizy, grupy łączą się ze sobą by porównać przypadki z dwóch różnych krajów. Dalsza praca nastąpi w dwóch blokach: I. przypadki z Polski i Niemiec, II. przypadki z Bułgarii i Litwy.

DZIAŁANIE: Prosimy uczniów o stworzenie odpowiednich zespołów i podajemy im pytania do porównania dwóch krajów:

- A. Jakie są podobieństwa i różnice pomiędzy prawnymi podejściami wykorzystanymi w tych dwóch przypadkach?
- B. Jakie są okoliczności, które pomagają zrozumieć, dlaczego dane podejście zostało zastosowane w przypadku tych dwóch spraw? Jeśli to możliwe, uczniowie starają się znaleźć dodatkowe informacje z godnych zaufania źródeł w Internecie, by uzyskać lepszy wgląd w sytuację.

W celu odpowiedzenia na pytanie B. uczniowie mogą potrzebować skorzystać z Internetu (smartfony, laptopy, itp.), jeśli nie jest to możliwe, może to być praca domowa dla uczniów zainteresowanych tematem lub historią któregoś z tych państw.

Prosimy uczniów by przedstawili pokrótce rezultaty pracy swojej grupy – może być w formie flipcharta lub 1-2 slajdów krótkiej prezentacji Powerpoint/Jamboard.

Aktywność 4: Wady i zalety sprawiedliwości okresu transformacji w naszym kraju

CEL: dyskusja nad modelem wymierzania sprawiedliwości zastosowanym przez wasze państwo; wyszukiwanie zarówno pozytywnych jak i negatywnych następstw oraz formułowanie argumentów za i przeciw temu podejściu.

OPIS: Zapraszamy wszystkich uczniów do udziału w klasowej dyskusji dotyczącej sprawiedliwości okresu transformacji w waszym kraju, powracając do 4 modeli wymienionych w początkowym wykładzie/tekście i do porównania z innymi postkomunistycznymi państwami. Czy podejście bliższe było „Formule Radbrucha” czy liberalnej filozofii rezygnowania z postępowań prawnych? Jakie były wady i zalety przyjętego podejścia?

Możemy też poprosić o bardziej zdystansowane podejście zadając pytanie: gdybyście byli w pozycji doradcy w państwie przechodzącym teraz transformację (prawdziwym lub wyobrażonym) jakie podejście byście zasugerowali? Dlaczego? Jakie są argumenty za tym rozwiązaniem i jakie są możliwe pułapki, na które należałoby uważać?

Jeśli pozwoli na to czas, nauczyciel może też zwrócić uwagę na rolę sprawiedliwości okresu transformacji w budowaniu pamięci zbiorowej i narracji dotyczącej niedawnej historii, zbrodni popełnianych przez reżim komunistyczny i skuteczności nowych rządów w budowaniu demokratycznego systemu. Procesy sprawców mogą być rozumiane jako pełniące zarówno funkcje afektywne, jak i poznawcze, które przyczyniają się do nieświadomej lub świadomej roli prawa w tworzeniu pamięci zbiorowej. Poniższy cytat może być inspiracją do dalszej rozmowy i refleksji.

„Carlos Santiago Nino (1996), argentyński prawnik, były doradca prezydenta Raula Alfonsina i wielki zwolennik procesów, argumentował, że procesy generałów argentyńskiej junty były konieczne by zaszczepić w kolektywnej świadomości poczucie, że prawo jest najwyższą siłą w społeczeństwie. Procesy sprawców mogą mieć funkcję zarówno symboliczną jak i poznawczą i przyczyniać się do sposobu odgrywania przez prawo świadomej lub nieświadomej roli w konstruowaniu pamięci zbiorowej. Procesy mogą być postrzegane jako rytualne dokonywanie symbolicznej ofiary. Mogą pomagać „wewnętrzznemu oczyszczeniu” i przygotowywać grunt pod funkcjonującą demokrację, której zasadność oparta jest na rozliczalności, którą gwarantuje tylko praworządność.”¹

CZĘŚĆ 2: Dekomunizacja i lustracja- modele i dylematy

Aktywność 1: Trzy procedury prawne

CEL: zrozumienie różnic pomiędzy trzema procedurami prawnymi wykorzystywanymi wobec byłych funkcjonariuszy totalitarnych reżimów: wymierzanie sprawiedliwości, dekomunizacja i lustracja.

OPIS: Zaczynamy lekcję od odniesienia się do ostatniego fragmentu tekstu wstępnego z poprzedniego działu dotyczącego różnic pomiędzy trzema prawnymi procedurami stosowanymi wobec byłych funkcjonariuszy komunistycznych- przywódców, osób odpowiedzialnych za podejmowanie decyzji oraz osób, które z reżimem współpracowały. Ten fragment tekstu rozpoczyna się od słów „Oprócz sankcji...” Sprawdzamy, czy uczniowie są w stanie zrozumieć główne różnice pomiędzy a) wymierzaniem sprawiedliwości, b) dekomunizacją oraz c) procesem lustracji. Jeśli pojawią się wątpliwości, odpowiadamy na pytania uczniów i proponujemy wspólne określenie jakim celom służą te trzy procedury. Jeśli uczniowie mają podczas lekcji dostęp do Internetu, nauczyciel może poprosić ich o znalezienie przykładu każdej z tych procedur (wykorzystując przemyślane wyszukiwanie w Google) i weryfikację z kolegami czy dobrze je rozumieją.

Zapraszamy uczniów do zidentyfikowania zarówno różnic pomiędzy tymi instytucjonalnymi rozwiązaniami, jak i ich bardziej ogólnego znaczenia. Jakim innym ogólnym celom służą? Przynoszą sprawiedliwość—to jest jasne, ale zazwyczaj oznaczają znacznie więcej. Wyjaśniamy, że takie rozwiązania jak procesy, dekomunizacja, lustracja, ale również inne procedury takie jak komisje prawdy i pojednania, dawanie odszkodowań ofiarom, uczczenie pamięci, nazywanie i zawstydzanie, mogą również być postrzegane jako metody przeciw wyparciu określonych zjawisk w pamięci zbiorowej. Równocześnie, potwierdzanie poszanowania prawa wyraźnie kwestionuje praktyki byłych bezprawnych reżimów i wzmacnia krytyczne postrzeganie ich szkodliwych działań.

Aktywność 2: Zrozumieć lustrację - cele, procedury i dylematy.

CEL: Poszukiwanie ogólnego schematu lustracji jako publicznej procedury ujawniania informacji o współpracy z komunistycznymi władzami; przygotowanie plakatu lub slajdów jako prostego materiału edukacyjnego na temat lustracji.

OPIS: W tej części działu, uczniowie otrzymują krótkie informacje dotyczące procesu lustracji w tych samych czterech państwach, które pojawiły się na pierwszej lekcji (patrz: [MATERIAŁY DLA UCZNIA 2](#)). Teksty opisują ogólne podejście do lustracji i pracę narodowych instytucji pamięci stworzonych by radzić sobie z ujawnianiem informacji

¹ *Law and Collective Memory*, Joachim J. Savelsberg and Ryan D. King, Annual Review Law and Social Sciences, 2007, Nr 3, p.193

o współpracy z komunistycznymi reżimami. Wyjaśniamy uczniom, że we wszystkich postkomunistycznych państwach obowiązywały przepisy nakazujące zbieranie takich informacji i udostępnianie ich poszczególnym osobom indywidualnym i ogółowi społeczeństwa, ale równocześnie te procedury często stawały się narzędziem politycznych konfliktów i oskarżeń.

DZIAŁANIE: Uczniowie proszeni są o przeczytanie tekstów (w parach lub małych zespołach) i stworzenie jednego slajdu lub jednego plakatu z kluczowymi informacjami na temat lustracji w danym kraju. Następnie, plakaty dotyczące każdego z czterech państw są przedstawiane i porównywane. Dodatkowym zadaniem (w trakcie lekcji lub jako praca domowa dla chętnych) byłoby stworzenie wspólnej prezentacji składającej się z 8 slajdów: 1) kraj, nazwa i zdjęcie instytucji 2) główne wyzwania i kontrowersje.

Pytania pomocnicze:

- Ile osób zostało wydalonych lub wykluczonych z obejmowania ważnych stanowisk ze względu na tę procedurę?
- Czy sytuacja jest zawsze czarno biała?
- Czy w waszym kraju istnieje możliwość autolustracji i czy wokół tej procedury wyrosły kontrowersje?
- Jaka jest rola archiwów w procesie lustracji?
- Kto nadzoruje te archiwa – czy jest to instytucja kompletnie niezależna?
- Czy dokumentom zgromadzonym przez totalitarny reżim i jego służby bezpieczeństwa można ufać?
- Czy przyznaje się publicznie, że fakty opisywane w archiwach mogą nie oddawać pełnego kontekstu wydarzeń lub mogą przedstawiać sfałszowane dane i w konsekwencji nie zawsze dokładnie odzwierciedlają rzeczywistość?

Warto wspomnieć o Václavie Havlu, czeskim dysydencie a później prezydencie, który był jedną z pierwszych osób publicznych otwarcie nawołujących do lustracji i dekomunizacji: „nasze społeczeństwo czuje wielką potrzebę rozliczenia przeszłości, pozbycia się ludzi, którzy je terroryzowali i w sposób niejawny łamali prawa człowieka, aby usunąć ich ze stanowiska, które ciągle pełnią”. Ustawy lustracyjne uchwalono w latach 90. w niemalże wszystkich krajach Europy Środkowo-Wschodniej: pierwsza ustawa lustracyjna została przyjęta w Czechosłowacji 4 października 1991, 21 grudnia 1991, niemiecki Bundesrat zatwierdził uchwaloną przez Bundestag tzw. ustawę o aktach Stasi, która powoływała Urząd ds. Zarządzania Aktami Stasi, zwany początkowo Urzędem Gaucka. 9 marca 1994 ustawa lustracyjna została uchwalona na Węgrzech, a 30.11.1995 – w Albanii. W Bułgarii ustawę lustracyjną przyjęto 30 lipca 1997. W Polsce natomiast pierwszą ustawę lustracyjną Sejm uchwalił 11 kwietnia 1997; została ona zastąpiona obecnie obowiązującą ustawą z 18 października 2006.

Warto również zauważyć, że „Niezależnie od występujących różnic, przyjęty w krajach postkomunistycznych model lustracji co do zasady spełnia wymogi i odpowiada standardom przewidzianym w aktach prawa międzynarodowego z zakresu ochrony praw człowieka. Znajduje swoje uzasadnienie i usprawiedliwienie w ukształtowanej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka koncepcji demokracji zdolnej do samoobrony (*a democracy capable of defending itself, wehrhafte Demokratie; démocratie capable à se défendre*). Jak zauważono bowiem, dla demokratycznego społeczeństwa istotne znaczenie ma zarówno aktualny stopień lojalności funkcjonariuszy publicznych, jak i zaufanie społeczeństwa do ich wiarygodności. Szczególnie ważne jest, aby nie powstawały wątpliwości co do lojalności urzędników państwowych. Niewiarygodni funkcjonariusze publiczni stanowią zagrożenie dla demokracji, a państwo ma prawo bronić się przed tym zagrożeniem, używając środków, które umożliwiają jego eliminację.”

(Źródło: https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2013/12/HFPC_sprawiedliwosc_okresu_transformacji.pdf)

AKTYWNOŚĆ 3 Debata nad politycznymi i moralnymi aspektami dekomunizacji

CEL: przygotowanie do i udział w otwartej debacie dotyczącej politycznych i moralnych aspektów dekomunizacji; debata może odbyć się w formie „komisji sejmowej” lub „seminarium uczniowskiego”.

DZIAŁANIE: Poproś teraz uczennice i uczniów o udział w debacie nad problemami i dylematami związanymi z dekomunizacją. Przed rozpoczęciem otwartej debaty, możemy poprosić wszystkich uczniów o przygotowanie się do dyskusji poprzez rozmowę na temat lub zapisanie (w podpunktach) „za i przeciw” zakazywania byłym członkom partii

i urzędnikom aktywnego uczestnictwa w życiu publicznym w kraju po transformacji, np. kandydowania w wyborach lub obejmowania stanowisk publicznych.

Pytanie wprowadzające do debaty:

Czy byli partyjni i rządowi funkcjonariusze powinni mieć prawo do udziału w życiu publicznym tak jak wszyscy inni?

Debata może odbyć się w formie „**komisji sejmowej**” lub „**seminarium uczniowskiego**”:

1. Jeden lub dwóch moderatorów prosi klasę o ustawienie się w dwóch kręgach.
2. Osoby, które gotowe są przedstawić swoją pozycję w pierwszej rundzie siadają w kręgu wewnętrznym, a reszta uczniów zasiada wokół nich, pozostawiając parę wolnych miejsc.
3. Mówcy mają 2–3 minuty by przedstawić swoją opinię i mogą odwoływać się do przedmówców oraz cytować przykłady z innych krajów.
4. Osoba, która już się wypowiedziała, zwalnia swoje miejsce osobie z zewnętrznego kręgu, która zasiada w wewnętrznym kręgu i przygotowuje się na swoją kolej.
5. Zapraszamy kolejnych mówców tak długo, jak grupa jest zaangażowana i wnosi nowe elementy do dyskusji.
6. Od samego początku prosimy osoby dobrowolnie dołączające do dialogu, aby wykorzystywały w praktyce to, co uznały za pomocne dla dyskusji, gdy były obserwatorami.

Debata kończy się, gdy każdy kto chciał się wypowiedzieć miał szansę wyrazić swoją opinię. Jeśli to możliwe, nauczyciel podsumowuje debatę prosząc uczniów o podzielenie się swoimi głównymi wnioskami (można wyznaczyć osobę lub poprosić uczniów o zgłaszanie się) oraz własnymi wnioskami nauczyciela dotyczącymi treści i procesu debaty. Jeśli zabraknie czasu, te refleksje mogą zostać zawarte w ostatniej aktywności lekcji.

AKTYWNOŚĆ 4 Karty wyjścia z kluczowymi wnioskami wyniesionymi z lekcji

CEL: sformułowanie kluczowych wniosków lub kluczowych pytań do dalszego badania; uzyskanie informacji zwrotnej od uczniów na temat ich doświadczenia edukacyjnego.

OPIS: By podsumować lekcje (oba działy) każdy uczeń zapisuje jedno zdanie na “karcie wyjścia” – może to być refleksja, stwierdzenie, pytanie lub nawet wątpliwość, z którą uczeń kończy dział “Zbrodnia i kara”. Te refleksje mogą być zapisane na Jamboard lub być w dowolnej formie “karteczek” (wirtualnych lub rzeczywistych). Jest to wartościowy materiał dla uczniów – jeśli zostaną zebrane, karty mogą być interesującym dowodem doświadczenia edukacyjnego. Co więcej, takie karty wyjścia dają nauczycielowi informację zwrotną i pomagają planować kolejne lekcje.

III. TREŚCI UZUPEŁNIAJĄCE

Kluczowe pojęcia

Transformacja – radykalna zmiana systemu politycznego, społecznego i gospodarczego spowodowana upadkiem komunistycznych reżimów w byłym Bloku Wschodnim, związana z upadkiem Związku Radzieckiego i narodzinami wolnorynkowych demokracji aspirujących do członkostwa w zachodnich politycznych strukturach takich jak Unia Europejska czy NATO.

Sprawiedliwość okresu transformacji - zestaw prawnych i etycznych problemów dotyczących tego jak nowe demokracje rozliczają się z totalitarną przeszłością. Na przykład, jak traktowane i osądzone są zbrodnie popełniane przez funkcjonariuszy byłych reżimów? Czy politycy byłych partii komunistycznych mają prawo do udziału w życiu politycznym nowych, demokratycznych państw?

Postępowanie karne - śledztwa i oskarżenia wobec osób podejrzewanych o popełnienie zbrodni. Rolą państwa (parlamentu) jest zdefiniowanie jakie zachowania uznawane są za zbrodnie. To również państwo (organy ścigania) decyduje, czy wszczynać postępowanie wobec osób podejrzewanych o popełnienie zbrodni.

Dekomunizacja - zakazywanie politykom i funkcjonariuszom partii i rządów komunistycznych udziału w życiu publicznym np. kandydowania w wyborach lub obejmowania ważnych stanowisk.

Lustracja - ujawnianie informacji dotyczących współpracy ze służbami (zwłaszcza służbami bezpieczeństwa) komunistycznego reżimu. Jej celem było przede wszystkim ujawnianie prawdy historycznej i zapobieganie możliwości szantażu i wpływu na decyzje podejmowane przez osoby obejmujące ważne stanowiska przy wykorzystaniu nieujawnionych materiałów z komunistycznej przeszłości.

Formuła Radbrucha - koncept teoretyczno-prawny sformułowany po II Wojnie Światowej przez niemieckiego prawnika [Gustava Radbrucha](#). Zgodnie z tym podejściem, w przypadku konfliktu pomiędzy niemoralnym prawem a tym co ktoś postrzega jako słuszne i moralne, sędzia może zdecydować o niezastosowaniu prawa, jeśli uzna je za „rażąco niesłuszne” lub celowo naruszające zasadę równości wobec prawa.

W poszukiwaniu sprawiedliwości okresu transformacji - Stanisław Zakroczyński

Problem sprawiedliwości okresu transformacji został szeroko przedyskutowany w literaturze prawnej, historycznej i socjologicznej. Dylematy sprawiedliwości okresu transformacji mogą być podsumowane przez określenie użyte przez Nelsona Mandelę w przedmowie do monografii dotyczącej tego właśnie problemu tzn. „**poszukiwanie równowagi**”. *Równowagi* pomiędzy zrozumiałymi żądaniami ofiar domagających się sprawiedliwości i kar dla sprawców zbrodni, oraz spokojem społecznym. *Równowagi* pomiędzy przywróceniem nielegalnie skonfiskowanych dóbr oraz ograniczonymi zasobami finansów publicznych. *Równowagi* pomiędzy niedemokratycznymi poglądami (i działaniami) przywódców *ancien regime*’u oraz ich konstytucyjnym prawem do udziału w życiu politycznym nowego, demokratycznego państwa. To tylko parę z wielu *równowag*, które trzeba odnaleźć w społeczeństwach wychodzących z okresu rządów autorytarnych. Odnajdywanie tych *równowag*, przekształcanie ich w konkretne rozwiązania prawne i wprowadzanie ich w życie to wielkie wyzwanie polityczne i społeczne, które prowadzi do licznych kontrowersji i konfliktów.

Wiele różnych podejść do głównych problemów sprawiedliwości okresu transformacji zostało wprowadzonych w krajach, które przechodziły przez ten proces (nie tylko w Europie Wschodniej, ale również np. w Portugalii, Hiszpanii, Grecji oraz w krajach Ameryki Łacińskiej lub Afryki Północnej). Wśród przykładów są symbole różnych podejść- doraźny i polityczny proces Nicolae Ceaușescu zakończony karą śmierci na jednym końcu i „delikatne” potraktowanie Augusto Pinocheta w Chile po obaleniu jego brutalnej dyktatury.

Zasadniczo, ‘karne’ aspekty sprawiedliwości okresu transformacji mogą być podzielone na: sankcje karne *stricto sensu* i sankcje nie-karne (administracyjne, konstytucyjne). Bardzo przekonującą klasyfikację podejść do sankcji karnych wobec funkcjonariuszy *ancien regime* przedstawił (na podstawie wniosków badaczy z Instytutu Maxa Plancka we Freiburgu) polski filozof prawa Jerzy Zajadło. W swoim słynnym esej „Pięć minut antyfilozofii antyprawa” wyróżnił on 4 takie podejścia:

- Pierwsze podejście jest najbardziej ‘liberalne’ tzn. celowa, całkowita a rezygnacja z karnego ścigania sprawców dawnych zbrodni. To podejście zastosowano np. w Chile, Rosji i Białorusi.

Drugie i trzecie podejście można określić mianem ‘pośrednich’:

- Jednym jest 'warunkowa rezygnacja ze ścigania karnego, rozwiązanie zastosowane w Republice Południowej Afryki;
- Drugim jest 'ograniczone ściganie', które jest najpopularniejszym rozwiązaniem zastosowanym przez państwa takie jak np. Bułgaria, Polska, Węgry, Argentyna, Grecja czy Portugalia;
- Ostatnie podejście, tzn. 'wszechstronne ściganie karne' za zbrodnie poprzedniego systemu może być uznane za najbardziej rygorystyczne i zostało zastosowane tylko w Niemczech po 1990.

Istnieje wiele konkretnych dylematów dotyczących prowadzenia postępowań sądowych i zasądzania kar wobec funkcjonariuszy *ancien régime'u*. Opiszę tu dwa z nich. Pierwszy, **to problem przedawnienia, który można sprowadzić do pytania, czy prokuratorzy i sędziowie demokratycznego państwa mogą prowadzić śledztwa w sprawach i zasądzać kary za zbrodnie dokonane np. 50 lat wcześniej, które według prawa już się przedawniły?** Z jednej strony, zakaz takiego postępowania ze strony państwa w normalnych przypadkach jest jedną z najważniejszych zasad praworządności. Z drugiej strony, oczywiste jest, że organy ścigania dyktatorskich władz nie były zainteresowane ściganiem przestępców służących ich reżimowi. Nie ma jednej odpowiedzi na taki dylemat. Najlepszym dowodem na to jest fakt, że w 1992 Trybunał Konstytucyjny Republiki Czeskiej uznał prawo zezwalające na tymczasowe przywrócenie możliwości ścigania prawnokarnego takich zbrodni za konstytucyjne, a Sąd Węgierski obalił podobne prawo.

Drugi, może nawet ważniejszy, dylemat brzmi: **czy funkcjonariusze (np. sędziowie, prokuratorzy, policjanci, żołnierze itp.) służący dyktaturze mogą być karani za niemoralne czyny, które popełnili, a które były jednocześnie zgodne z prawem byłego reżimu?** Problem ten był oczywiście szeroko omawiany po zakończeniu II Wojny Światowej gdy niemiecki filozof prawa Gustav Radbruch zaproponował swoją słynną „Formułę Radbrucha” cytując łacińską sentencję *'Lex iniustissima non est lex'*, która oznacza, że obowiązujące prawo, nawet legalnie przyjęte przez parlament nie powinno być stosowane jeśli jest tak rażąco niesprawiedliwie, że powinno być uznane za „błędne”. Formuła jest zgodna z ideami praw człowieka, które oparte są na założeniu, że fundamentalne prawa są wrodzone i oparte na ludzkiej godności a nie na politycznej woli rządzących.

Ta formuła została zastosowana przez niemieckie rządy nie tylko w stosunku do nazistowskich zbrodniarzy niedługo po wojnie, ale również podczas procesów tzw. Mauer Schutzen tzn. żołnierzy, którzy strzelali i mordowali uciekinierów z Berlina Wschodniego do Zachodniego przez Mur Berliński. Przykład przeciwnego podejścia to np. Polska, gdzie sądy odmówiły zastosowania tej formuły wobec sędziów, którzy skazywali opozycjonistów na podstawie niesprawiedliwego dekretu o wprowadzeniu stanu wojennego w latach 1981– 1983.

Oprócz sankcji karnych *sensu stricto*, istnieje szeroka gama sankcji administracyjnych lub konstytucyjnych, które mogą być zastosowane wobec funkcjonariuszy i współpracowników *ancien regime*. Dwie najpopularniejsze sankcje stosowane, w różnym stopniu, w wielu krajach byłego bloku wschodniego to lustracja i dekomunizacja. Lustracja dotyczy przede wszystkim ujawniania osób, które zaangażowane były we współpracę ze służbami bezpieczeństwa komunistycznego reżimu. Opiera się przede wszystkim na założeniu, że należy pokazać prawdę historyczną i zapobiec stosowaniu szantażu wobec osób obejmujących ważne stanowiska za wykorzystaniem materiałów z komunistycznej przeszłości. Dekomunizacja z kolei dotyczy zakazywania niektórym politykom i funkcjonariuszom partii komunistycznej udziału w życiu publicznym (np. kandydowania w wyborach lub obejmowania ważnych stanowisk).

Było wiele podejść do tego problemu- np. w Republice Czeskiej istniało prawo, które zakazywało najwyższego szczebla komunistom kandydowania w wyborach parlamentarnych, podczas gdy w większości krajów dekomunizacja ograniczała się do obejmowania stanowisk np. w służbach bezpieczeństwa i sądownictwie. W większości krajów Europy Wschodniej postkomuniści wrócili do władzy już w latach 90. (co wszakże nie powstrzymało postępujących demokratycznych zmian). Zakres i termin lustracji również się różniły (np. w Niemczech, w latach 90. wszystkie dokumenty Stasi zostały udostępnione, podczas gdy w Polsce bardzo ograniczony proces lustracji rozpoczął się dopiero w 1998).

Oczywiście, wymienione powyżej dylematy nie wyczerpują listy problemów związanych ze sprawiedliwością okresu transformacji. Np. bardzo ważnym aspektem jest problem reprivatyzacji dóbr niesłusznie (lub nielegalnie) odebranych przez komunistyczne rządy. Podczas gdy w większości krajów postkomunistycznych zastosowano specjalne akty prawne dotyczące tego bardzo złożonego problemu społecznego, w Polsce zastosowano „zwyczajne” zasady prawa cywilnego (co doprowadziło do wielu nieprawidłowości i przestępstw).

Podsumowując, sprawiedliwość okresu transformacji to bardzo złożony problem. Składają się na niego liczne zagadnienia szczegółowe, które były, i nadal są, rozwiązywane na różne sposoby. Wybór konkretnych rozwiązań w tej dziedzinie to jedna z najważniejszych politycznych decyzji, którą musi podjąć każde społeczeństwo przechodzący przez transformację. Te decyzje i ich skutki wpływają na życie wielu członków tych społeczności przez dziesiątki lat.

Bułgaria (Momchil Metodiev)

SPRAWA CZARNOBYLA

Byli wicepremier Grigor Stoichkov (z prawej) i główny inspektor zdrowia Liubomir Shindarov (z lewej) w sądzie podczas rozpraw w tzw. „Sprawie Czarnobyla”, 1991.

Źródło: Bułgarska Agencja Telegraficzna

W Bułgarii procesy przeciwko prominentnym osobowościom reżimu komunistycznego były rzadkością, a większość z nich zakończyła się niepowodzeniem. Między innymi spowodowane było to sytuacją polityczną – w odróżnieniu od innych państw Europy Środkowej, Bułgarskiej Partii Komunistycznej, przemianowanej na Socjalistyczną, udało się utrzymać swoje wpływy polityczne, a nawet wygrać pierwsze wolne wybory parlamentarne w lipcu 1990. Pozostała główną siłą polityczną do 1997 roku, kiedy rozpoczęły się prawdziwe przemiany gospodarcze i polityczne w kraju. Kolejnym powodem, na który wpłynęła sytuacja polityczna, była sytuacja prawna – tamtejszy Trybunał Konstytucyjny konsekwentnie blokował próby legalnej dekomunizacji, a w kilku przypadkach sąd uznał dowody przeciwko urzędnikom za niewystarczające (w niektórych sprawach oskarżony był wcześniej skazany przez sąd niższej instancji, ale decyzja została uchylona przez sąd wyższej instancji)

W konsekwencji większość największych zbrodni reżimu pozostała bezkarna. W 1990 wieloletni przywódca Bułgarskich komunistów, Todor Zhivkov, został wskazany jako oskarżony w pięciu istotnych pozwach. Został postawiony w stan oskarżenia tylko w jednym z nich i we wrześniu 1992 został skazany na siedem lat więzienia za korupcję i malwersację. Jednakże sąd najwyższej instancji uniewinnił go w 1996. Inne oskarżenia przeciwko niemu zostały umorzone po jego śmierci w 1998. Przeszkody proceduralne przeszkodziły w pomyślnym zakończeniu istotnych pozwów dotyczących komunistycznych obozów koncentracyjnych oraz przeciwko sprawcom tzw. Procesu Odrodzenia, próby asymilacji Bułgarskich Turków w drugiej połowie lat 80.

Jedną z niewielu spraw zakończonych sukcesem była tzw. sprawa Czarnobyla.

Awaria w Czarnobylu miała miejsce 26 kwietnia 1986 w Ukrainie. Bułgarski rząd oraz służby zdrowia nie podjęły żadnych działań, aby ostrzec obywateli o zagrożeniu. 1 maja 1986 odbyła się tradycyjna obowiązkowa, parada z okazji Święta Pracy. W tym czasie promieniowanie dotarło już do Bułgarii, a na uczestników padał ulewny deszcz. W tym samym czasie uczniowie kontynuowali tradycyjne zajęcia na świeżym powietrzu, w tym obowiązkowe szkolenia wojskowe poza miastami, w których zagrożenie promieniowaniem było znacznie większe.

Pogłoski rozprzestrzeniły się po całym kraju, w tym teoria, że w odróżnieniu od ogółu społeczeństwa, najwyżej postawieni przewodniczący partii komunistycznej byli poinformowani o awarii i ryzyku jakie stworzyła, oraz że podjęte zostały kroki w celu ochrony ich zdrowia.

Dlatego w 1991 złożony został pozew przeciw wicepremierowi Grigorowi Stoichkovowi oraz wiceministrowi Lyubomirowi Shindarovowi, który był w 1986 odpowiedzialny za ochronę ludności w sytuacjach kryzysowych i klęsk żywiołowych. Oskarżeni byli o złamanie przepisów zdrowotnych w przypadku zagrożenia promieniowaniem oraz niepodjęcie wystarczających środków w celu ochrony zdrowia ludności. Ostatecznie obaj zostali skazani w 1994 roku. Stoichkov odsiedział dwa lata więzienia, podczas gdy Shindarov otrzymał wyrok w zawieszeniu.

Ta sprawa pozostaje jednym z nielicznych wyroków skazujących wobec wyższych urzędników reżimu komunistycznego. To może tłumaczyć wypowiedź Grigora Stoichkova z 2006 roku w wywiadzie dla bułgarskiej gazety: „Wszystko dla mnie jest przejrzyste i jasne – sprawa zaczęła się jako polityczna, a zakończyła jako polityczna. Ja byłem prześladowany, podczas gdy inni robili kariery”.

pytania do sprawy:

1

Jakiej sprawy dotyczy tekst? Kiedy i gdzie miała ona miejsce? Kim byli sprawcy i jakie były ich zbrodnie?

2

Który model sprawiedliwości okresu transformacji został zastosowany w tej sprawie: „celowa rezygnacja ze ścigania karnego”, „warunkowa rezygnacja ze ścigania karnego”, „ograniczone ściganie karne” lub „wszechstronne ściganie karne”?

3

Jak oceniacie tę decyzję? Czy uważacie, że była słuszna? Jeśli nie, to co powinno było się wydarzyć?

PROCESY STRZELCÓW PRZY MURZE BERLIŃSKIM (MAUERSCHÜTZEN)

Niemieckie służby graniczne na wieży strażniczej przy wewnętrznej granicy w 1984.
Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/d/dc/DDR_steel_watch_tower_cropped.jpg/800px-DDR_steel_watch_tower_cropped.jpg

Budowa Muru Berlińskiego i użycie broni wobec osób usiłujących wydostać się z NRD to jedno z kluczowych elementów historii podzielonych Niemiec. Po ponownym zjednoczeniu, kraj stanął przed pytaniem o to kto powinien być pociągnięty do odpowiedzialności za morderstwa na granicy między Wschodnimi i Zachodnimi Niemcami. Procesy strzelców przy Murze Berlińskim tzw. „Mauerschützenprozess” miały wyjątkowe znaczenie, gdyż dotyczyły wyjątkowo ważnej kontrowersji: Czy pewne działania mogą być karane w zjednoczonych Niemczech, mimo że nie były niezgodne z prawem w NRD? Pytanie to dotyczyło zarówno wydania tzw. „Schießbefehl” (rozkazu strzelania) rozpatrywanego podczas procesów byłych członków Biura Politycznego SED jak i jego wykonywania.

Ostatnią ofiarą śmiertelną Muru Berlińskiego był Chris Gueffroy- został zastrzelony przez służby graniczne w lutym 1989. W styczniu 1990, jego matka, Karin Gueffroy, zwróciła się prokuratury we Wschodnim Berlinie z żądaniem by mordercy jej syna zostali pociągnięci do odpowiedzialności prawnej. Pierwszy proces strzelców rozpoczął się w zjednoczonych Niemczech we wrześniu 1991 przed sądem karnym w Berlinie. Oskarżonymi byli czterej strażnicy graniczni, którzy uczestniczyli w działaniach, które doprowadziły do śmierci Chrisa Gueffroya.

Podczas przygotowań do procesów strzelców, wielką wagę miało orzeczenie wydane przez Federalny Trybunał Konstytucyjny w 1953. Przy wygłaszaniu wyroków wobec funkcjonariuszy nazistowskiego reżimu, sędziowie powoływali się na formułę filozoficznoprawną prawnika i politologa Gustava Radbrucha i odrzucali tak zwane „zwolnienie prawne”. Oznacza to, że działania, które nie są sprzeczne z istniejącym prawem mogą i powinny być ścigane sądowo, jeśli postanowienia tego prawa są sprzeczne z podstawowymi normami moralnymi, które powinny być chronione. W związku z tym prawo, które w oczywisty sposób łamie podstawowe zasady praworządności nie powinno być uznawane za obowiązujące jedynie dlatego, że jest stosowane przez władze. Moc prawna jakiegokolwiek prawa może być zakwestionowana, jeśli jego podstawy są rażąco przeciwne podstawowym zasadom sprawiedliwości.

Decydując się na kary pozbawienia wolności i wyroki w zawieszeniu dla strzelców w styczniu 1992, berlińscy sędziowie ustanowili swego rodzaju archetyp dla postępowań w podobnych sprawach. Werdykt był przełomowy dla większości przyszłych procesów Mauerschützen.

Odpowiedział na fundamentalne pytanie o to czy funkcjonariusze byłych służb granicznych NRD mogą być pociągnięci do odpowiedzialności karnej, pomimo iż użycie broni było zgodne z prawem NRD a Ustawa Zasadnicza, Niemiecka Konstytucja, stanowi, że prawo nie może działać wstecz. Sądy uznały, że prawo ex post facto nie zostało naruszone, a jedynie przesunięte w czasie na rzecz wymierzenia sprawiedliwości. Na wiosnę 2001, Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasbourgu uznał wyroki za słuszne.

Według sądu, celowe pozbawianie życia uchodźców poprzez użycie broni palnej lub min było niedopuszczalnym naruszenie podstawowych zasad sprawiedliwości. Mimo iż był szeroko omawiany przez prawników w zjednoczonych Niemczech, wyrok miał ogromne znaczenie symboliczne: niemiecki sąd uznał, że ani warunki autorytarnego reżimu, ani narzucona dyscyplina wojskowa nie usuwają odpowiedzialności za zabicie bezbronnych ludzi.

pytania do sprawy:

1

Jakiej sprawy dotyczy tekst? Kiedy i gdzie miała ona miejsce? Kim byli sprawcy i jakie były ich zbrodnie?

2

Który model sprawiedliwości okresu transformacji został zastosowany w tej sprawie: „celowa rezygnacja ze ścigania karnego”, „warunkowa rezygnacja ze ścigania karnego”, „ograniczone ściganie karne” lub „wszechstronne ściganie karne”?

3

Jak oceniacie tę decyzję? Czy uważacie, że była słuszna? Jeśli nie, to co powinno być się wydarzyć?

SPRAWA 13 STYCZNIA

Na Litwie nie było wielu spraw przeciwko urzędnikom sowieckim. Odkąd dawna Partia Komunistyczna zmieniła nazwę i wygrała zarówno wybory parlamentarne, jak i prezydenckie w 1992 i 1993 roku, nowy rząd niechętnie publikował przepisy dotyczące ścigania zbrodni sowieckiego reżimu. W konsekwencji istnieją tylko dwa dobrze znane przypadki związane ze sprawiedliwością okresu transformacji. Obie miały miejsce po ogłoszeniu niepodległości i dotyczyły konfrontacji obywateli Litwy z oficerami Związku Radzieckiego. W obu przypadkach ścigano również osoby niebędące obywatelami Litwy.

Jedna z tych dwóch spraw dotyczy wydarzeń w sprawie z 13 stycznia. W nocy 13 stycznia 1991 r. setki Litwinów udały się do strategicznie ważnych miejsc Wilna, aby chronić je przed zajęciem przez wojsko sowieckie, które zamierzało uniemożliwić próbę odzyskania niepodległości przez państwo bałtyckie. Obrona wieży telewizyjnej była najbardziej tragicznym ze starć, gdyż zginęło 13 osób, a setki zostało rannych. Litwa ustanowiła 13 stycznia jako Dzień Obrońców Wolności, oddając hołd nieuzbrojonym cywilom, którzy skonfrontowali się z siłami sowieckimi w Wilnie. Przez lata Litwa starała się postawić winnych przed wymiarem sprawiedliwości.

W marcu 2019 roku, po trzyletnim procesie, litewski sąd uznał 67 byłych oficerów i urzędników sowieckich winnymi zbrodni wojennych w związku z wydarzeniami z 1991 roku. „Sąd uznał, że wszystkie 67 osób oskarżonych w sprawie prowadziła politykę najwyższego rządu ZSRR, starała się o powrót Litwy do ZSRR i w tym celu zorganizowała operację wojskową, lekkomyślnie używając siły przeciwko ludności litewskiej, ludności cywilnej, zabijając ich lub w różny sposób raniąc.” – oświadczył sędzia. Wszyscy zostali skazani na 7 do 10 lat. Wszyscy z wyjątkiem jednego zostali skazani zaocznie, ponieważ Rosja odmówiła współpracy z sądem. Jednak dwa lata później litewski Sąd Apelacyjny zmienił wyroki, zaostrzając kary dla 14 skazanych.

Unarmed Lithuanian citizen confronting a Soviet tank. Nieuzbrojony obywatel Litwy stojący na drodze sowieckiego czołgu.

Źródło:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3f/Unarmed_Lithuanian_citizen_standing_against_Soviet_tank%2C_Vilnius%2C_January_13%2C_1991.jpg/1024px-Unarmed_Lithuanian_citizen_standing_against_Soviet_tank%2C_Vilnius%2C_January_13%2C_1991.jpg

Najsurowszy wyrok - 15 lat więzienia - został wydany na dowódcę 76. Dywizji Powietrznodesantowej z Pskowa Vasilija Kustry, który nie tylko brał udział w planowaniu operacji, ale także kierował okupacją Domu Prasowego, raniąc co najmniej jedną osobę. Były dowódca garnizonu Armii Radzieckiej Vladimir Uskhopchik został skazany na 14 lat więzienia, a Michaił Golovaton, były oficer KGB, na 12 lat. Równocześnie uchylono wyrok 10 lat więzienia dla byłego sowieckiego ministra obrony Dmitrija Jazowa, który zajmował najwyższą pozycję wśród oskarżonych, ponieważ zmarł w 2020 roku w wieku 95 lat.

Ponieważ Michaił Gorbaczow, ówczesny przywódca ZSRR nie był usłyszał zarzutów, krewni ofiar uważają, że sąd skazał za zbrodnie przeciwko ludzkości tylko tych, którzy wykonywali rozkazy, a nie tych, którzy je wydawali. Podczas procesu sądowego litewscy prokuratorzy argumentowali, że jest wysoce nieprawdopodobne, aby Michaił Gorbaczow nie wiedział o sowieckich działaniach wojskowych przeciwko nieuzbrojonym Litwinom. Mimo to Sąd Apelacyjny po kilku nieudanych próbach zaprzestał prób wezwania go do stawienia się, nawet w celu złożenia zeznań.

Według skazanych grupa wojskowa nie może być uważana za grupę przestępczą, a atakowanie strategicznych miejsc nie może być uważane za zbrodnię wojenną. Chociaż Trybunał uznał, że wykonanie nakazu może w rzeczywistości mieć znaczenie przy orzekaniu o odpowiedzialności, nie wyklucza to kwestii odpowiedzialności osobistej, może być jedynie brane pod uwagę przy podejmowaniu decyzji o wymiarze kary. Podsumowując, Litwa nie ma ugruntowanej praktyki sprawiedliwości okresu transformacji, natomiast stara się ścigać zarówno tych, którzy planują, jak i tych, którzy wykonują czyny przestępcze.

pytania do sprawy:

1

Jakiej sprawy dotyczy tekst? Kiedy i gdzie miała ona miejsce? Kim byli sprawcy i jakie były ich zbrodnie?

2

Który model sprawiedliwości okresu transformacji został zastosowany w tej sprawie: „celowa rezygnacja ze ścigania karnego”, „warunkowa rezygnacja ze ścigania karnego”, „ograniczone ściganie karne” lub „wszechstronne ściganie karne”?

3

Jak oceniacie tę decyzję? Czy uważacie, że była słuszna? Jeśli nie, to co powinno być się wydarzyć?

OSĄDZANIE STANU WOJENNEGO

Stan wojenny został wprowadzony przez komunistycznych przywódców Polski (jego wprowadzenie zostało oznajmione przez generała Wojciecha Jaruzelskiego pełniącego wtedy funkcję I sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Prezesa Rady Ministrów) w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 roku. Jego celem było zatrzymanie tak zwanego „Karnawału Solidarności” – pokojowej rewolucji, której przewodził jedyny niezależny związek zawodowy w bloku wschodnim (należało do niego około 10 milionów polskich obywateli) i jego przywódcę Lecha Wałęsę. Podczas tej w historycznej nocy internowano tysiące działaczy opozycyjnych, zdelegalizowano „Solidarność” i wprowadzono wiele bardzo ostrych restrykcji (m.in. dotyczących wolności słowa, przemieszczania się, zgromadzeń itp.).

W ciągu następnych kilku dni setki tysięcy ludzi protestowało przeciwko tej niemoralnej decyzji. Najślynniejsze i najtragiczniejsze wydarzenia miały miejsce na Śląsku w kopalni „Wujek” gdzie 9 protestujących górników zostało rozstrzelanych przez ZOMO (specjale oddziały Milicji). Liczni działacze protestujący przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego zostali wsadzeni do więzienia po nieuczciwych procesach politycznych (często prowadzonych przez sędziów wojskowych). Rozliczenie się z organizatorami stanu wojennego i funkcjonariuszami, którzy brali udział w jego wprowadzaniu zajęło ponad dwie dekady wolnej Polski. Jego historia pokazuje jak złożona i paradoksalna jest sprawiedliwość okresu transformacji.

Legalność wprowadzenia stanu wojennego i procesy komunistycznych przywódców

Zacznijmy od najważniejszego pytania. Jasnym jest, że wprowadzenie stanu wojennego było niemoralne i niesprawiedliwe, ale czy było też nielegalne pod względem prawnym? Oczywiście, ówczesni sędziowie nie mieli raczej wątpliwości i stosowali się do dekretów stanu wojennego (choć niektórzy z nich robili to w taki sposób, aby nie wyrządzić krzywdy działaczom opozycyjnym). W roku 1981 nie istniał oczywiście niezależny Trybunał Konstytucyjny, który zdecydowałby o legalności wprowadzenia stanu wojennego, jednak w 2011 Trybunał Konstytucyjny w wolnej Polsce zdecydował, że dekrety wprowadzające stan wojenny były niezgodne z Konstytucją PRL i Międzynarodowym Paktem Praw Osobistych i Politycznych Organizacji Narodów Zjednoczonych. Werdykt ten powinien być traktowany raczej jako symbol tego, że wolna, demokratyczna Polska nie uznaje i potępia decyzję komunistycznego rządu Polski.

Czołgi T-55 na ulicach
Zbąszynia podczas stanu
wojennego
Źródło:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9b/T-55A_Martial_law_Poland.jpg

Z drugiej strony, generał Jaruzelski i jego współpracownicy w polskim rządzie w latach 80. nie zostali nigdy uznani za winnych wprowadzenia stanu wojennego. Zostali postawieni przed sądem i oskarżeni o popełnienie zbrodni komunistycznej polegającej na kierowaniu zorganizowanym związkiem przestępczym o charakterze zbrojnym, ale proces toczył się bardzo powolnie i wszyscy oskarżeni zmarli przed wydaniem wyroku. Z procesem tym wiązało się wiele kontrowersji. Wiele osób publicznych, w tym byli działacze opozycji, sprzeciwiało się traktowaniu Jaruzelskiego jako przestępcy, jako że pod koniec lat 80. pełnił on kluczową rolę w przeprowadzaniu pokojowej transformacji, był jednym z organizatorów Okrągłego Stołu i pierwszym prezydentem wolnej Polski. Inni argumentowali, że jego późniejsze działania nie przekreślały negatywnej roli jaką Jaruzelski odegrał w 1981.

Odpowiedzialność prawna funkcjonariuszy milicji i sędziów

Drugą kontrowersyjną kwestią była odpowiedzialność tych, którzy brali udział w tłumieniu protestów przeciwko stanowi wojennemu. Najsłynniejszym przypadkiem była oczywiście pilna potrzeba ukarania tych funkcjonariuszy ZOMO, którzy zastrzelili górników z kopalni „Wujek”. Procesy trwały 15 lat- od 1993 do 2008. Początkowo funkcjonariusze zostali uznani za niewinnych ze względu na brak dowodów- wiele potrzebnych oficjalnych dokumentów zostało zniszczonych lub nie zostało przedstawionych- gdyż tuż po masakrze śledztwo zostało umorzone a prokuratura uznała, że członkowie plutonu specjalnego działali w „obronie koniecznej” (co było oczywistą nieprawdą, ponieważ protestujący nie mieli broni palnej). Skutkiem tego bardzo trudno było ustalić, którzy konkretni funkcjonariusze zamordowali górników. Przełomem w sprawie miał miejsce, gdy trzech polskich taterników, którzy w latach 80. prowadzili szkolenia dla funkcjonariuszy ZOMO, zeznało, że podczas szkolenia niektórzy funkcjonariusze przyznali się im, że strzelali do górników. Te nowe zeznania doprowadziły do skazania 15 funkcjonariuszy za udział w bójce i pobiciu ze skutkiem śmiertelnym z użyciem broni palnej. Ze względu na brak dowodów niemożliwym było skazanie wyższych rangą dowódców.

Kolejną grupą odpowiedzialną za wprowadzenie i realizację stanu wojennego oraz represje wobec działaczy opozycyjnych byli sędziowie, którzy skazywali ich na więzienie. Tu problem formuły Radbrucha objawił się w całej okazałości. Żaden z sędziów nie został skazany za swoje czyny. Jeśli chodzi o kary administracyjne- 63 sędziów w stanie spoczynku zostało pozbawionych prawa do specjalnej emerytury za swoją działalność w czasach komunistycznych. Proces „oczyszczania” systemu sądownictwa był generalnie postrzegany jako niezadawalający.

Wojciech Jaruzelski przygotowuje się do przeczytania przemowy ogłaszającej wprowadzenie stanu wojennego; Warszawa 13 grudnia 1981. Polski polityk i dowódca wojskowy, Prezes Rady Ministrów (1981–1985), przewodniczący Rady Państwa (1985–1989), prezydent (1989–1990) w ostatnich latach rządów komunistycznych w Polsce.
Źródło:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/16/AGAD_Gen._Wojciech_jaruzelski_13_grudnia_1981_cropped.png/1280px-AGAD_Gen._Wojciech_jaruzelski_13_grudnia_1981_cropped.png

pytania do sprawy:

1

Jakiej sprawy dotyczy tekst? Kiedy i gdzie miała ona miejsce? Kim byli sprawcy i jakie były ich zbrodnie?

2

Który model sprawiedliwości okresu transformacji został zastosowany w tej sprawie: „celowa rezygnacja ze ścigania karnego”, „warunkowa rezygnacja ze ścigania karnego”, „ograniczone ściganie karne” lub „wszechstronne ściganie karne”?

3

Jak oceniacie tę decyzję? Czy uważacie, że była słuszna? Jeśli nie, to co powinno było się wydarzyć?

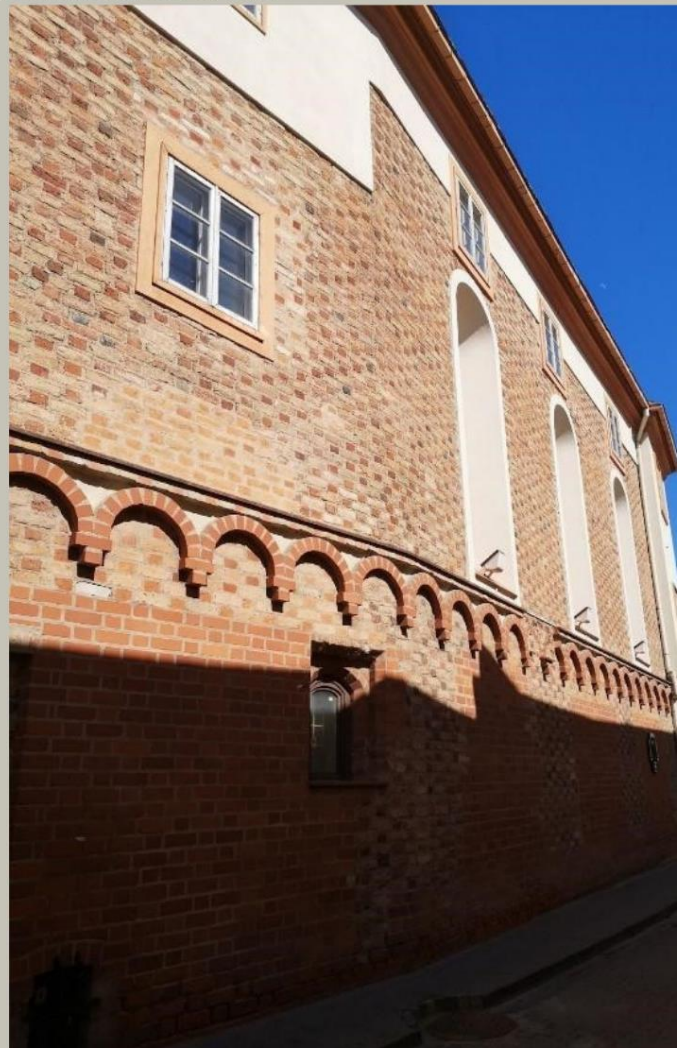
KONTROWERSJE WOKÓŁ LUSTRACJI NA LITWIE

Litwa nigdy nie przeszła pełnej lustracji. Według danych dostępnych z 2005 r. było około 4000 byłych agentów KGB, których tożsamości nie zostały do tej pory ujawnione. Proces dekomunizacji nie przebiegał gładko i nawet dzisiaj jest postrzegany jako temat bardzo skomplikowany i bardzo kontrowersyjny.

Po ogłoszeniu niepodległości Litwy część Partii Komunistycznej, która oderwała się od Moskwy i uzyskała niepodległość, zmieniła nazwę na Litewska Demokratyczna Partia Pracy (LDDP) i wygrała wybory parlamentarne w 1992 roku, zdobywając 73 mandaty (na 141) w Seimas (Parlamencie Litewskim). Tym samym Litwa odchodziła od komunizmu z silną byłą partią komunistyczną, która wygrała wybory i rządziła Litwą w okresie przejściowym w gospodarkę wolnorynkową. Mogło to być powodem, dla którego ustawodawstwo związane z prawami ofiar systemu komunistycznego rozwijało się bardzo powoli, a podstawowe ustawy zostały przyjęte dopiero po 1996 roku. Chociaż była Partia Komunistyczna (LDDP) i jej rząd nie powróciły do swoich komunistycznych korzeni w sferze politycznej i gospodarczej prowadziły politykę „stopniowych reform”.

Dopiero zwycięstwo antykomunistycznej Partii Konserwatywnej rozpoczęło proces przyjmowania głównych uchwał związanych z sytuacją ofiar zbrodni komunistycznych. Ten okres trwał od 1996 do 2000, w tym czasie przyjęto prawo „o rejestracji, przyznaniu się do winy i ewidencji osób fizycznych w Republice Litewskiej, które współpracowały z tajnymi służbami byłego ZSRR oraz ochronie danych osobowych tych którzy się przyznali.” (Ustawa Lustracyjna, 23 Listopada 1999). Ustawa ta powołała tzw. Komisję Lustracyjną i stanowiła podstawę prawną rozpoczęcia procesu lustracyjnego.

Ta koncepcja lustracji została wybrana zgodnie z wytycznymi Rady Najwyższej Litwy w 1990 roku. Stwierdzała ona, że kłótnie i nieporozumienia między obiema stronami, ofiarami i sprawcami, nie sprzyjają odbudowania nowego państwa. Takie wewnętrzne podziały były postrzegane jako niebezpieczne, ponieważ mogły działać na korzyść sił dążących do odebrania niepodległości Litwy i przywrócenia jej statusu jako części ZSRR.

Centrum Badania Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy (LGGRTC)

Dokument stwierdza zatem, że nie może być podziału na „złe” i „dobre”, a „nawet ci, którzy poniżali, bezlitośnie miażdżyli, wprowadzali w błąd, psuli, szpiegowali, [...] i podstępnie oskarżali” swoich sąsiadów, kolegów, członków rodziny itd. „są dziećmi tej samej matki Litwy”. Co więcej, „nikomu nie należy zabraniać podejmowania szansy powstania, przyznania się do winy i powrotu na drogę praworządności”. Dlatego na Litwie nie istnieją instytucje pozasądowe, w których sprawcy konfrontowani są bezpośrednio z ofiarami.

Instytucja odpowiedzialna za prawa ofiar, ściganie wszelkiego rodzaju ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych, a także prześladowania mieszkańców Litwy w czasie okupacji oraz procesów zbrojnego i nieuzbrojonego oporu nosi nazwę Centrum Badania Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy (LGGRTC). Inicjuje ona również ewaluację prawną działań organizatorów i wykonawców ludobójstwa i innych zbrodni, a także zbrodni reżimu komunistycznego oraz koordynuje pracę innych instytucji związanych z tymi zagadnieniami. LGGRTC powstało w 1997 roku po połączeniu kilku innych instytucji odpowiedzialnych za badania i upamiętnianie okresu okupacji.

Działalność tego ośrodka często wywołuje debaty i kontrowersje. Przykładowo w latach 2012-2018 LGGRTC opublikowała listę składającą się z byłych agentów KGB. Jednak pod koniec września 2020 r. podjęto decyzję o usunięciu dokumentu ze strony internetowej LGGRTC, uzasadniając tę decyzję argumentem, że chociaż KGB próbowało zrekrutować wszystkie osoby z listy, nie wszystkie z nich w rzeczywistości współpracowały z KGB. Publikacja listy ułatwiłaby manipulowanie danymi i omyłkowe oskarżenia. Tymczasem inni historycy zwracają uwagę, że jest to dokument KGB, więc choć może być zrozumiałe, że jest nieprzyjemny, ludzie nadal mają prawo go zobaczyć. Dlatego nie tylko historycy i politycy, ale także społeczeństwo litewskie jest nadal bardzo podzielone co do tego, co zrobić z jego sowiecką przeszłością.

SPRAWIEDLIWOŚĆ OKRESU TRANSFORMACJI W BUŁGARII: ZA MAŁO I ZA PÓŹNO.

W początkowym etapie transformacji Bułgaria nie była w stanie wymierzyć sprawiedliwości, co przyczyniło się do rozprzestrzenienia się nostalgii za komunistyczną przeszłością i do cynicznych postaw społecznych w odniesieniu do sprawiedliwości w ogóle. O ile w 2007 roku nastąpiła wreszcie lustracja, czyli odtajnienie archiwów byłego SB, o tyle próby dekomunizacji pozostały nieskuteczne.

W latach 90. podjęto kilka nieudanych prób otwarcia archiwów Służb Bezpieczeństwa. W 1990 r. sejm utworzył Specjalną Komisję Sejmową do ich zbadania, ale nie była ona w stanie przetrwać publicznego skandalu po opublikowaniu w pomniejszej gazecie listy postów związanych z Służbami Bezpieczeństwa, rzekomo uzyskanej przez Komisję. W 1997 r. parlament przyjął Ustawę o Dostępie do Dokumentów Służb Bezpieczeństwa, która umożliwiła obywatelom bułgarskim dostęp do ich własnych tajnych akt. Ustawa powołała także Komisję upoważnioną do zdemaskowania informatorów Służb Bezpieczeństwa z postkomunistycznej elity politycznej. Jej uprawnienia zostały jednak poważnie ograniczone wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego, który zakazał Komisji publicznego ujawniania nazwisk osób skażonych, dla których w indeksie Służb Bezpieczeństwa znajdowała się tylko karta katalogowa z imieniem, ale w tajnym archiwum nie odnaleziono żadnych akt, ponieważ zostały one zniszczone w latach 1989-1990. W 2001 r. parlament zrewidował ustawę i powołał Komisję, działającą od kwietnia 2001 r. do marca 2002 r., która przygotowała dziewięć raportów ujawniających tożsamość niektórych informatorów i funkcjonariuszy Służb Bezpieczeństwa. W swoim raporcie końcowym Komisja stwierdziła, że zbadała 7000 osób, zweryfikowała 517 z nich jako byłych współpracowników, ale ujawniła tylko 208 nazwisk ze względu na orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego.

Skoncentrowany wysiłek by przeprowadzić w Bułgarii lustrację odniósł miało miejsce w grudniu 2006 kiedy Parlament uchwalił ustawę o dostępie i odtajnieniu dokumentów oraz ujawnieniu współpracy obywateli bułgarskich ze Służbą Bezpieczeństwa i służbą wywiadowczą Bułgarskiej Armii Ludowej. W przeciągu paru tygodni parlament wybrał członków Komisji Lustracyjnej, która w pierwszej kolejności stworzyła „centralne archiwum” wszystkich komunistycznych agencji bezpieczeństwa.

Główny budynek archiwum Bułgarskiej Komisji Lustracyjnej.
Źródło: Bułgarska Komisja Lustracyjna

Następnie komisja zaczęła weryfikować urzędników państwowych, którzy obejmowali stanowiska w postkomunistycznych organach prawodawczych, wykonawczych i sądowych na poziomie ogólnokrajowym, członków władz lokalnych, agencji rządowych i opiniodawców (tzn. właścicieli, dyrektorów i dziennikarzy wszystkich mediów publicznych i państwowych). W okresie pomiędzy 2007-2020, po kilku poprawkach do ustawy mających na celu poszerzyć grupę lustrowanych urzędników, Komisja zweryfikowała przeszłość 351,948 osób, zidentyfikowała 17,958 jako byłych współpracowników Służb Bezpieczeństwa i

oficjalnie ujawniła imiona 13,921 osób (Komisja nie może ujawniać nazwisk zmarłych). Raporty są publikowane na stronie Komisji i szeroko omawiane w mediach. Można stwierdzić, że jest to pierwsza skuteczna instytucja sprawiedliwości okresu transformacji w Bułgarii.

Informacje ujawnione przez Komisję miały duże znaczenie, gdyż uprzednie próby dekomunizacji w Bułgarii nie odniosły rezultatów. Od początku lat 90tych podjęto próby przeprowadzenia dekomunizacji kilkakrotnie dołączane były do różnych ustaw (Ustawa o Bankach i Bankowości, Ustawa o Uniwersytetach i Instytucjach naukowych, Ustawa o Radiofonii i Telewizji Publicznej) ale wszystkie zostały zablokowane przez Trybunał Konstytucyjny, który konsekwentnie orzekał, że są one niezgodne z konstytucją, jako że łamią prawa człowieka i prawa polityczne urzędników. Idea dekomunizacji nabrała nowego rozpędu pod koniec drugiej dekady XXI wieku, gdy Komisja Lustracyjna ujawniła, że 50 procent bułgarskich ambasadorów i szefów misji dyplomatycznych w latach 1991-2010 współpracowało z komunistycznymi Służbami Bezpieczeństwa, w tym 45 osób pełniących w tamtym czasie obowiązki bułgarskich ambasadorów. W wyniku informacji zawartych w raporcie Minister Spraw Zagranicznych, wspierany przez parlament, odwołał tych ambasadorów, pomimo oporów ze strony ówczesnego Prezydenta. Choć nie istnieją przeszkody natury prawnej, żaden ambasador mający powiązania ze Służbami Bezpieczeństwa nie został od tamtej pory powołany.

ZAWIŁOŚCI LUSTRACJI I DEKOMUNIZACJI W POLSCE

Problem lustracji-ujawniania archiwów Służb Bezpieczeństwa oraz obejmowania stanowisk publicznych przez współpracowników SB- był jednym z najważniejszych problemów politycznych pierwszych dwóch dekad wolnej Rzeczypospolitej Polskiej. Pierwsze rządy, tworzone przez liberalny odłam Solidarności, były sceptyczne wobec lustracji (i dekomunizacji), postrzegając w takim procesie zagrożenie „polowania na czarownice”.

W 1992, gdy do władzy doszły bardziej prawicowe ugrupowania, podjęto pierwsze próby przeprowadzenia radykalnej lustracji- Sejm upoważnił Ministra Spraw Wewnętrznych do ujawnienia listy wszystkich byłych agentów Służb Bezpieczeństwa, którzy obejmowali wysokie rangą stanowiska. Sejm nakazał MSW przekazanie i opublikowanie listy nazwisk w ciągu tylko jednego tygodnia (sic!). Nie zagwarantowano żadnej kontroli sądowej ani prawa do obrony. Rząd został jednak odwołany przez Sejm zanim uchwała została wprowadzona w życie.

W 1997 uchwalona została wreszcie Ustawa Lustracyjna. Zobowiązywała ona kandydatów na wysokie stanowiska oraz osoby już takie stanowiska obejmujące do złożenia oświadczenia dotyczącego pracy lub służby w organach bezpieczeństwa PRL lub współpracy z tymi organami. Oświadczenia te były analizowane przez Rzecznika Interesu Publicznego, który miał prawo zakwestionować ich zgodność z prawdą przed Sądem Lustracyjnym. Sąd miał prawo odebrać „kłamcy lustracyjnemu” prawo wybieralności na stanowiska publiczne.

W 2006, nowy prawicowy rząd wprowadził nową, ostrzejszą Ustawę Lustracyjną, która poszerzyła grupę osób podlegających lustracji (np. naukowcy i dziennikarze). Ograniczyła też prawa procesowe osób lustrowanych. Ustawa została uznana za niekonstytucyjną jednym z najważniejszych orzeczeń w historii polskiego Trybunału Konstytucyjnego. Obecnie, dokumenty byłych służb bezpieczeństwa dostępne są dla badaczy i dziennikarzy w Instytucie Pamięci Narodowej.

Dekomunizacja nie została nigdy systematycznie przeprowadzona w Polsce. Po 1989 byli czołowi politycy partii komunistycznej obejmowali najważniejsze stanowiska państwowe (prezydent i premier). W 1990 przeprowadzona została dekomunizacja służb bezpieczeństwa, co poskutkowało zabronieniem jednej trzeciej funkcjonariuszy obejmowania stanowisk w nowych służbach specjalnych demokratycznej Polski. Dekomunizacja sądownictwa była bardzo ograniczona, mniej niż 100 sędziów pozbawiono emerytury ze względu na ich haniebne orzeczenia w czasach stalinizmu. Wielu sędziów, którzy odegrali negatywną rolę w czasach stanu wojennego (1981-1983) przestało zasiadać w sądach, ale żaden z nich nie został skazany (w przeciwieństwie do np. sytuacji w Niemczech).

LUSTRACJA W NIEMCZACH

Proces lustracji i dekomunizacji w Niemczech przebiegał inaczej niż w państwach wymienionych powyżej. Miało na to wpływ parę konkretnych czynników:

- Fakt, że byłe komunistyczne Niemcy (Niemiecka Republika Demokratyczna, NRD) zostały zjednoczone z zachodnimi, demokratycznymi Niemcami (Republika Federalna Niemiec, RFN). To dało możliwość zastąpienia byłych komunistycznych funkcjonariuszy państwowych urzędnikami z zachodu oraz przekazanie kontroli nad procesem lustracji (i sądowej kontroli nad nim) urzędnikom, którzy nie mieli osobistych doświadczeń z życia w komunizmie. Te możliwości nie istniały w innych krajach bloku wschodniego przechodzących transformację. Ta całkowita restrukturyzacja byłych elit doprowadziła jednak do poczucia wśród znacznej części wschodnioniemieckich obywateli, że nastąpiła niesprawiedliwa i stanowczo zbyt szeroko zakrojona dewaluacja wschodnioniemieckich biografii.
- Doświadczenia zdobyte podczas powojennego procesu denazyfikacji, np. procesu usuwania nazistowskich funkcjonariuszy ze stanowisk publicznych zainspirowanego przez zachodnich sojuszników. Niemieckie władze mogły wykorzystać te doświadczenia i nauczyć się na błędach popełnionych po 1945.
- Federalny charakter RFN w kontraście do większości postkomunistycznych krajów, które mają jednolity charakter. To spowodowało zróżnicowanie norm i praktyk lustracyjnych w nowych pięciu krajach związkowych (landach) w Niemczech. Rząd federalny zdecydował się nie wprowadzać szczegółowej polityki w tym zakresie, zatem kluczową rolę odegrały wewnętrzne zasady i wytyczne krajów związkowych. Niektóre stosowały bardziej rygorystyczną politykę (Turyngia i Saksonia), podczas gdy inne pozostały dosyć „liberalne” w tej kwestii (Meklemburgia-Pomorze Przednie). Wiązało się to oczywiście z faktem, że rządy w różnych krajach związkowych tworzone były przez różne partie polityczne. Około 20 lat po 1989 każdy ze wschodnich krajów związkowych wybrał Komisarza do spraw Badania Reperkusji Dyktatury Komunistycznej.
- Kolejnym niezwykle ważnym czynnikiem było to, że liczba przypadków, w których obywatele byłego NRD kolaborowali ze służbami bezpieczeństwa (Stasi) była dosyć wysoka w porównaniu z innymi państwami bloku wschodniego a nienawiść wobec Stasi była jedną z najważniejszych przyczyn protestów w 1989.

Trzeba zauważyć, że proces lustracji w Niemczech przebiegł stosunkowo szybko i większość spraw została rozpatrzona i osądzona w latach 90. (w odróżnieniu od, na przykład, Polski). Za najważniejsze osiągnięcie należy uznać utworzenie urzędu Pełnomocnika Federalnego do spraw Materiałów Państwowej Służby Bezpieczeństwa w 1991 (nieoficjalnie nazywanego czasem Instytutem Gaucka od nazwiska jego pierwszego prezesa). Głównym zadaniem tej instytucji jest zarządzanie i udostępnianie akt byłego Stasi. Akta te stały się kluczowymi dowodami w procesach lustracyjnych. Podobne urzędy w innych krajach bloku wschodniego nie zostały utworzone aż do początku XXI wieku.

Lustracja była, w większości przypadków, przeprowadzana w formie postępowania administracyjnego poddawanego dokładnej kontroli sądowej. Ogólna praktyka lustracyjna wymagała udowodnienia, że lustrowany, w roli agenta Stasi lub funkcjonariusza władz NRD, łamał prawa człowieka lub odgrywał ogromnie negatywną rolę w aparacie państwowym, by został on zdyskwalifikowany z sektora publicznego. W sądach, wymaganie, aby bardzo uważnie ważyć dowody na korzyść i niekorzyść lustrowanego traktowane było bardzo poważnie. Szacuje się, że w wyniku lustracji około 55 tysięcy pracowników lub współpracowników Stasi straciło stanowiska w sektorze publicznym. Pomimo pewnych głosów krytycznych, Niemiecki model lustracji i dekomunizacji postrzegany jest jako jedyny, poza czeskim, skuteczny model.